

Невінчана І.
(м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ГАЛУЗІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ М. КИЄВА В 20–30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Ступінь розвитку освіти в суспільстві значною мірою залежить від освітньої політики держави. В той же час, практичне втілення державних положень і якість освіти є результатом діяльності інтелігенції.

Перший крок у напрямі дослідження діяльності інтелігенції, зокрема в культурно-освітній сфері, зробила Л. І. Ткачова. Характерною особливістю її монографії є глибоке використання архівних матеріалів [1].

Новий етап дослідження історії інтелігенції розпочався у 90-х роках. Варто виділити праці В.М. Даниленка, С.В. Кульчицького, Г.В. Касьянова [2], в яких переосмислюється ставлення до спеціалістів, що склалося в суспільстві, переконливо доводиться, що політика сталінського керівництва привела до дегуманізації і денационалізації української культури та інтелігенції.

Висвітлює діяльність інтелігенції «в економічній та духовній сферах, умови існування і жахливість небачених репресій, що під корінь скосили інтелектуальні сили нації» і фундаментальна тритомна монографія, підготовлена відділом історії культури Інституту історії НАН України [3].

Автори вищезазначених праць започаткували дослідження процесу формування інтелігенції в Україні, висвітлили ряд інших важливих питань, присвячених діяльності інтелігенції.

Водночас постає потреба розгляду питання про роль інтелігенції в освітній сфері. Відкритим залишається і аспект діяльності інтелігенції в галузі шкільної освіти м. Києва в 20–30-х роках ХХ ст.

Розвиток людського суспільства доводить, що інтелігенції об'єктивно належить величезна роль у всіх без винятку сферах життя [4]. Адже інтелігенція відіграла провідну роль в процесі українського відродження. Незважаючи на те, що ставлення її до офіційного курсу партії було не однозначним, політика українізації була сприйнята як можливість національного відродження України. Насамперед таке відродження мало розпочатися із становлення рідної мови, розбудови національної освіти.

Проголошена радянським урядом політика коренізації сприяла позитивним змінам у культурно-освітній сфері. В той же час важлива роль у розвитку культури, підвищенні освітнього й культурного рівня народу належала наймасовішому загонові інтелігенції – вчителям [5].

Одним із першочергових завдань, висунутих перед інтелігенцією України, була ліквідація неписьменності і малописьменності дорослого населення. В Києві на початку 20-х років було понад 30% неписьменного населення [6]. І тому від успішного вирішення поставлених завдань великою мірою залежав дальший хід національно-культурного відродження міста і України в цілому.

Восени 1928 р. молодь республіки звернулася до громадських організацій та інтелігенції із закликом розпочати масовий культпохід за загальну освіту і культуру. Учителі, студентство, наукові працівники, лікарі, агрономи, пролетарські письменники,

діячі мистецтва, – зазначалося у зверненні, – ставайте до рядів культармійців, які відправляються у похід проти неписьменності і безкультур'я, несить у маси лікнепівців наукові, політичні, технічні та агрономічні знання» [7].

Громадськість активно підтримала заклик. У Києві «в порядку громадського навантаження працювало понад 2000 осіб» [8]. Були створені школи грамоти для неписьменних, школи для малописьменних, а також школи так званого підвищеного типу (неповні середні та середні) для молоді, яка працювала. В системі народної освіти Києва мережа спеціалізованих навчальних закладів нараховувала 167 шкіл лікнепу, 33 недільні і вечірні школи, 8 курсів [9].

У м. Києві працювала Особлива Комісія по ліквідації неписьменності. Вже у 1929 р. на загальноміській конференції констатували, що підсумки навчального року по ліквідації неписьменності показали, що «методи Культпоходу сприяли в значній мірі збільшенню охоплення лікнепом неписьменних і малописьменних та виявленню самоініціативи громадськості» [10]. Завдяки зусиллям інтелігенції, товариства «Геть неписьменність» в цьому році було навчено 4330 неписьменних і малописьменних, із яких 84% становлять жінки, а це в порівнянні з 1929 р. у два з половиною рази більше [11]. Але в місті залишалось ще багато неписьменних, та й якість навчання не можна було визначити як задовільною, через малий термін навчання (3–4 місяці), тому на наступний рік передбачалося продовжити термін навчання на 6 місяців [12].

Привертає увагу і той факт, що грамотність серед національних меншин була вищою від середнього відсотка грамотності серед українців. Це підтверджують дані перепису 1926р., за яким у німців відсоток грамотних становить 79,4%, у євреїв – 78,8%, у греків – 71,4%, у росіян – 63,7%, у поляків – 52,4%, а в українців – 48,9% [13]. Так як більшість українського населення становило селянство, то цим можна підтвердити наведені вище дані.

Така ж тенденція спостерігалася і в м. Києві. Згідно з переписом населення в 1923 р. у місті нараховувалось 419 000 чол., українців із загальної кількості 101 886 (біля 25%), росіян – 145 210 (понад 34%), євреїв – 128 441 (біля 27%), поляків – 12 162 (близько 3%) і т.д. [14]. Проте у порівнянні із кількістю грамотних, відсоток неписьменних серед українців був найвищим.

Тому й існувала проблема розширення мережі українських лікнепів. Із загальної кількості вони становили 55%, а це не відповідало національному складу неписьменного населення. На засіданні Особливої комісії було висловлено пропозицію про збільшення відсотку українських лікнепів до 65–70%, а решту відвести для національних меншин [15]. Це пропозиція була цілком доцільною, адже із 10964 неписьменних, яких потрібно навчити до 1930 р., за рідною мовою: українці – 7125 (65%), росіяни – 2741 (25%), євреї – 987 (9%), інші – 110 (1%) [16].

Основна робота по ліквідації неписьменності проводилася учителями. Лише в 1929/30 навчальному році освітяни, згідно плану ліквідації неписьменності по Києву, мали навчити 19060 осіб [17]. Можна стверджувати, що поставлене завдання було виконано. До 1932 р. неграмотність киян у віці 15–30 років була повністю ліквідована. У цій великій благородній праці взяли участь 2000 вчителів [18]. Така кількість вчителів становила половину з тих кадрів, які працювали з неписьменними. Завдяки спільним зусиллям учителів, представників інших груп інтелігенції освітній рівень населення зріс.

Незважаючи на те, що у Постанові Президії Київської міської Ради «Про стан ліквідації неписьменності та малописьменності в м. Києві та приміській смузі» 15.04.1936 р.

зафіксовано кількість неписьменних 2435, а охоплено навчанням – 1997; малописьменних – 10500, з яких навчається 7505 [19], – в цілому можна вважати, що робота лікнепів була успішною, адже відсоток письменного населення значно зріс у порівнянні з початком 20-х років.

Із запровадженням загального обов'язкового початкового навчання у 1930/31 навчальному році інтелігенція Києва повинна була добитися повного охоплення середньою освітою всіх дітей у місті, підвищивши рівень освіти і виховання в школі. Першочергова роль у здійсненні цієї програми належала вчителю, яке у цей період зазнало певних якісних і кількісних змін. У 1933/34 навчальному році в загальноосвітніх школах міста Києва працювали вже близько 3 тисяч учителів, з яких близько 53% мали вищу й середню педагогічну освіту [20].

Не можна повною мірою розкрити роль вчителів у розвитку освіти, не назвавши конкретних імен. Досвід роботи семирічної трудової школи імені Т. Шевченка є яскравим прикладом плідної праці освітньої інтелігенції з метою не тільки навчання, а й виховання національної свідомості учнів. Поваги заслуговує діяльність В.Ф. Дурдуківського, адже завдяки його зусиллям навчання і виховання в школі було поставлено на високому рівні. Реалізація його замислів відбувалась за допомогою кращих педагогічних сил, відомих вчених, громадських діячів (Й. Гермайзе, В. Липківський, О. Гребенецький та ін.) [21]. Викладання тут вважалося почесною громадською роботою, і це було однією з причин компетентного складу педагогів.

Досвід роботи педагогів Першої трудової школи ім. Т.Г. Шевченка, їх внесок у розвиток освіти є одним із прикладів самовідданої праці освітян м. Києва. В інших школах також працювали вчителі, праця яких заслуговує поваги. І немає різниці чи були це українські, чи школи національних меншин. У будь-якому випадку педагогічні колективи всіх шкіл здійснювали вклад в розвиток освіти як окремих національностей, так і міста в цілому.

Німецька школа, яка працювала в місті на вулиці Енгельса, була однією з шкіл, що мають свою історію існування і власні традиції. До встановлення радянської влади це була Лютеранська гімназія, а з моменту практичного втілення політики коренізації – одна із трудових нацменівських шкіл Києва.

Вчителями цієї школи були переважно німці за національністю, деякі навіть приїздили з Німеччини [22]. Діяльність школи підтримувалася не тільки з боку радянської влади, існувала підтримка і німецького консульства. Згідно архівних матеріалів, до 1930 р. консул часто особисто відвідував школу [23]. Певно це була одна з причин компетентного складу педагогів. Хоч контингент учнів був строкатим (дітей німецької національності – 40%, поляків – 1%, решта росіяни, євреї, українці) [24], тобто більшість не були німцями за національністю, увагу і знання з боку вчителів вони отримували однаково. Все це говорить про сумлінне ставлення до своєї праці педагогів школи, про те що вони сприяли поширенню ідеї національної освіти.

Робота, яку розгорнув Дім Народів Сходу, активізувала діяльність національно свідомих представників таких національних меншин: вірмени, ассирійці, татари, грузини, греки, тюрко-перси, китайці, корейці [25]. Однією з характерних рис таких установ на Україні була проблема із повним забезпеченням вчителями. Київський Дім народів Сходу не відрізнявся від інших. Але часткова недоукомплектованість трудової школи № 12 (народів Сходу) компенсувалась тим, що такі педагоги як Гарнян, Абисогосіян (вірмени) і Алхасов,

Пирав (ассирійці) [26] професійно організовували навчальний процес, сприяли покращенню якості освітнього рівня учнів.

Важливою умовою високого рівня підготовки учнів є професійність педагога. Від уміння вчителя вносити певні корективи в навчальну діяльність учнів, в цілому здійснювати управління педагогічним процесом залежить результативність його роботи, рівень знань, умінь, навичок його вихованців. Саме професійні риси притаманні таким вчителям як Г. Снежкова, А. Шурова, М. Розенберг, Є. Темченко, О. Васюкович, Г. Грищенко, М. Майданський, О. Коцюбинська, М. Кранц та багатьом іншим, виділяли їх із загального числа працівників київських шкіл [27]. Багаторічний досвід вищеназваних педагогів був відмічений і в роки радянської влади, що певною мірою відтворено у книзі «Досвід роботи учителів м. Києва: 1936/37 навчальний рік» (К., 1937). Свою педагогічну діяльність вони розпочали задовго до 1917 р., тобто це були представники так званої старої інтелігенції.

З цього приводу досить цікавими є матеріали архіву, які містять зведення про педагогічний персонал шкіл м. Києва станом на 1933 рік: [28]

Національність педагогічних працівників

<i>українці</i>	<i>росіяни</i>	<i>євреї</i>	<i>поляки</i>	<i>інші</i>
1899	324	593	59	87

Освіта педагогічних працівників

<i>вища</i>	<i>середня</i>	<i>технікум</i>	<i>гімназія</i>	<i>робфак</i>	<i>курси</i>
681	883	501	344	151	402

Педагогічний стаж

<i>До 1 р.</i>	<i>До 3 р.</i>	<i>До 5 р.</i>	<i>До 7 р.</i>	<i>До 10 р.</i>	<i>Більше 10 р.</i>
180	320	344	317	541	1260

Педагогічний персонал складався в основному із старої інтелігенції, тобто це кадри підготовлені до встановлення радянської влади в Україні. Значна їх кількість була тією свідомою частиною інтелігенції, що працювала в роки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр.

За активної участі вчителів було створено школи і гуртки лікнепу, учбові посібники для учнів, проводилися місячники й культпоходи ліквідації неписьменності. Варто відзначити, що в школах працювали педагоги різних національностей (більшість українці). Їх праця була спрямована на благо окремої школи, міста і нарешті держави в цілому.

Як переконують нас архівні матеріали (факти, статистичні дані) політика коренізації в Україні отримали прихильне ставлення з боку передових кіл суспільства, особливо освітньої інтелігенції. Це ще раз переконливо доводить, що український народ, національна еліта залишилися відданою національній ідеї і в роки радянської влади.

Показовим є той факт, що як українська інтелігенція, так і еліта національних меншин активно працювали заради національно-культурного відродження держави. Яскравим прикладом в цьому випадку виступає Київ як культурно-освітній центр того часу.

Використана література:

1. Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К., 1985.

2. Даниленко В.Н. Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991.; Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-ті роки). – К., 1991.; Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
3. Нариси історії української інтелігенції: перша пол. ХХ ст. / Білокінь С.І., Бойко Е.Д., та ін. – Кн. II. – К., 1994.
4. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992. – С. 3.
5. Ткачова Л.І. Соціальне обличчя української інтелігенції 20–30-х років // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – Вип. 2. – К., 1992. – С. 69.
6. Історія міст і сіл УРСР: Київ. – К., 1968. – С. 341.
7. Ткачова Л.І. Назв. праця – С. 141.
8. Державний архів м. Києва (Далі – ДАК.). – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1526. – Арк. 8а.
9. Історія Києва: в трьох томах, чотирьох книгах. – Т. 3. – Кн.1. – К., 1987. – С. 162.
10. ДАК. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1526. – Арк. 7.
11. Там само.
12. Там само.
13. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 27–30 ноября 1930 г. Стенографический отчет и постановления. – Х., 1930. – С. 58.
14. Справочная книга «Весь Киев» на 1926 год. – К., 1926. – С. 61.
15. ДАК. – Ф. Р-1. – Оп.1. – Спр. 1526. – Арк. 2, 3.
16. ДАК. – Ф. Р-1. – Оп.1. – Спр.1526. – Арк. 8.
17. Там само.
18. ДАК. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 1526. – Арк. 8а.
19. ДАК. – Ф. Р-1 – Оп. 1. – Спр. 8670. – Арк.8.
20. ДАК. – Ф. Р-4. – Оп. 1. – Спр. 143. – Арк. 1.
21. Даниленко В.М., Кравченко А.А. Володимир Дурдуківський – педагог, критик, громадський діяч (1874–1939). – К., 2000. – С. 38.
22. ДАК. – Ф. Р-4. – Оп. 1. – Спр. 576. – Арк. 9.
23. Там само.
24. Там само.
25. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ ст.). – К., 1995. – С. 113.
26. ДАК. – Ф. Р-4. – Оп. 1. – Спр. 576. – Арк. 8.
27. Досвід роботи учителів шкіл м. Києва: 1936/37 навчальний рік. – К., 1937. – С. 8–9.
28. ДАК. – Ф. Р-4. – Оп. 1. – Спр. 143. – Арк. 1.

Виговський М.

ГРИНЬКО Г.Ф.: ДОЛЯ НАРКОМА-РЕФОРМАТОРА

В історико-політологічній літературі з проблем розвитку системи освіти і функціонування партійно-радянської номенклатури постать Г.Ф. Гринька висвітлювалася, але побічно. Зокрема, у 1989 р. з'явилася стаття Л.П. Польового, автор якої показав маловідомі віхи біографії Гринька та обставини його розстрілу у 1938 р. [1] Стаття непомітно деяких фактологічних помилок, майже відсутня інформація про його діяльність на посаді наркома освіти УСРР та фінансів СРСР, але це була одна з перших публікацій про Гринька.

Політична діяльність боротьбиста Гринька у 1920 р. згадується у монографії В.М. Волковинського і С.В. Кульчицького, які ще у 1990 р. звернули увагу на ідеологічну принциповість при формуванні кадрового складу Всеукраїнського революційного комітету 5 лютого 1920 р. [2] Тоді йшлося про введення Х.Г. Раковського до Всеукраїнського кандидатуру якого запропонував Д.З. Мануїльський, зазначаючи його популярність, на що